

Шатирко Л.О. Теоретичне осмислення та практика психологічного аналізу підручника для початкових класів «Нової української школи». *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми: матеріали II всеукраїнської конференції з міжнародною участю (Київ, 21 березня 2019 р.). Міжнародна видавнича платформа “Fundamental And Applied Researches In Practice Of Leading Scientific Schools”*. URL: <https://fdotadotr.wordpress.com/психологічні-виміри/>
<https://fdotadotr.files.wordpress.com/2019/06/d09cd0b0d182d0b5d180d196d0b0d0bbd0b8-wp.pdf>

**ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТА ПРАКТИКА
ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ПІДРУЧНИКА ДЛЯ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ «НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ»**

**THEORETICAL COMPREHENSION AND PRACTICE OF
PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE HANDBOOK FOR THE
ELEMENTARY SCHOOL OF “NEW UKRAINIAN SCHOOL”**

*Шатирко Лариса Олексіївна, старший науковий співробітник
Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України (Київ,
Україна).*

Shatyрко Larysa O.

*Senior researcher of the G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the
National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine).*

Анотація. Статтю присвячено проблемі визначення психологічних орієнтирів аналізу підручника для початкового навчання в контексті настанов «Нової Української школи». Окреслюються теоретичні підґрунтя психологічних вимог, які розглядаються як психологічна основа побудови підручника і як орієнтири психологічного аналізу в експертизі підручника. Представлено методичні засоби, що дозволяють розкрити й описати психологічні параметри та відповідні критерії, згідно яким відслідковується представленість психологічної складової в матеріалі підручника.

Ключові слова: *Нова Українська школа, психологічний аналіз підручника, діяльнісний підхід, розвивальне навчання, суб'єкт учіння, самоорганізація дій.*

Abstract. *The article is devoted the problem of determination of psychological descriptions of analysis of textbook for initial studies in the context of settings of «New Ukrainian school». Theoretical bases of psychological*

analysis of textbook are considered. Methodical facilities which allow to expose and describe psychological parameters and proper criteria of examination of textbook are presented.

Keywords: *«New Ukrainian school», psychological analysis of textbook, developing education, subject of learning, self-organization of actions.*

Вступ. Розробка та впровадження нового покоління підручників є однією з ключових умов успішного втілення реформи Нової Української школи, створення сучасного й ефективного освітнього простору[5,7]. Відтак актуалізується потреба практики у визначенні системи психологічних орієнтирів, здатних окреслити засади побудови психологічно обґрунтованого за змістом та формою подання підручника. Також виникає ряд проблем, зумовлених необхідністю проведення конкурсного відбору проектів підручників для закладів загальної середньої освіти на основі системи наукових вимог, зокрема психологічних. Сучасна система освіти НУШ надає можливість вибору підручника з певного предмету, пропонуються підручники, що різняться концептуальними підходами до змісту та оформлення, авторським баченням освітніх завдань, розумінням автором навчальної книги принципів побудови навчального змісту й шляхів методичного втілення цього змісту. Вчителів практиків запрошують здійснити вільний та відповідальний вибір підручника, який найбільшою мірою співзвучний їх стилю викладання, власним уявленням про завдання освіти, методи використання книги. Визначення системи психологічних орієнтирів у побудові змісту підручника й подальше використання цих орієнтирів для добору критеріїв в процесі аналізу та експертизи, конкурсного відбору підручників дозволить зробити прозорою та зрозумілою процедуру конкурсу підручників, дозволить надати педагогам практикам інформацію, здатну допомогти у виборі підручника, згідно власним педагогічним уявленням, здійснити свідомий та фаховий вибір.

Постановка проблеми. Проблема психологічного аналізу навчальної книги в українській психології традиційно є в ряду найважливіших завдань психологічного забезпечення освітніх завдань. В лабораторії психології навчання імені І.О. Синиці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України накопичено досвід вирішення завдань психологічного аналізу підручника для початкової школи, опрацьовано методологію та методику, які дозволяють відслідкувати представленість в матеріалі підручника психологічної складової і її відповідність настановам освітньої концепції суспільства, розкрити й описати психологічні параметри та критерії, що можуть розглядатись в якості основи побудови підручника, і в якості орієнтирів психологічного аналізу вже готового підручника. Теоретичні засади розробки технологічних засобів психологічного аналізу навчальної книги складають методологічні орієнтири, розроблені в системі наступних наукових підходів: діяльнісний підхід (Л.С. Виготський, В.В. Давидов; Д.Б. Ельконін); розвивальне навчання (Г.С. Костюк, В.В. Репкін) [1, 12]; генетико-моделювальний метод психологічного дослідження (С.Д. Максименко) [6]. В межах означених методологічних настанов проблеми учіння людини пов'язані з вивченням процесів в розвитку, в багатоманітності їх проявів, закономірностей і аспектів аналізу сутнісних властивостей людини, що конкретизують її суб'єктність – цілепокладання, самодетермінація, самореалізація. Дослідження [8, 10, 11], здійснювані в означеній парадигмі ґрунтуються на осмисленні ідеї розвитку особистості в процесі навчання в якості основної мети освіти, й дають підстави вважати, що продуктивною основою визначення системи психологічних орієнтирів аналізу навчальної книги й розробки відповідних методичних прийомів практичного здійснення психологічного аналізу підручника для початкової школи є розуміння процесу психічного розвитку школяра в процесі навчання через становлення його суб'єктних характеристик, оволодіння

учбовою діяльністю в процесі навчання, становлення психічних новоутворень, що забезпечують здійснення учіннієвої діяльності, ведуть до авторської присутності суб'єкта в учінні. Відтак, концепт «психологічна структура учіннієвої діяльності» дозволяє конкретизувати систему психологічних орієнтирів для аналізу навчального матеріалу підручника для початкових класів з допомогою окреслення наступних основних питань: мета та предмет психологічного аналізу підручника; теоретичні засади психологічного аналізу; параметри психологічного аналізу; практика психологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Мета психологічного аналізу навчальної книги окреслюється освітньою концепцією суспільства і особливостями психічного розвитку дитини в сегменті початкової освіти. Суспільні методологічні настанови психологічного аналізу підручника, як носія змісту освіти, як одного із ключових засобів досягнення результатів навчання, спрямовуються освітніми завданнями, які визначені, зокрема, в Державному стандарті початкової освіти, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87: «П. 6 Вимоги до обов'язкових результатів навчання визначаються з урахуванням компетентнісного підходу до навчання, в основу якого покладено ключові компетентності.

П.11. До ключових компетентностей належать 11 компетентностей, серед яких, *(вважаємо за потрібне звернути особливу увагу на компетентність за номером)* - 8) навчання впродовж життя, що передбачає опанування вміннями і навичками, необхідними для подальшого навчання, організацію власного середовища, отримання нової інформації з метою застосування її для оцінювання навчальних потреб, визначення власних навчальних цілей та способів їх досягнення, навчання працювати самостійно і в групі.» [2].

В Державному стандарті початкової освіти в якості методологічних настанов діяльності НУШ визначається системно-діяльнісний,

компетентнісний підхід, в контексті якого підручник має бути не стільки зібранням знань, скільки навігатором, що допомагає орієнтуватись в потоці інформації; підручник повинен бути не лише джерелом інформації, але й чинником психічного розвитку, відтак має відображувати не лише предметне знання, але й основні закономірності психічного розвитку особистості в процесі навчання. [2]. Отже, предметом_психологічного аналізу підручника є встановлення ступеню реалізованості в підручнику психологічної складової базових компетентностей, заданих у Державному стандарті початкової освіти.

Яким же чином в навчальній книзі можуть бути відображені психологічні закономірності розвитку особистості в навчальному процесі? Відповідь на це питання допоможе нам окреслити коло психологічно обґрунтованих уявлень про сучасну навчальну книгу й допоможе визначити набір психологічних критеріїв, з допомогою яких ми зможемо провести психологічний аналіз, експертизу підручника.

Розглянемо основні концептуальні теоретичні підґрунтя у побудові логіки нашого підходу, й визначимо основний змістовний напрямок, параметри психологічного аналізу. Завдання психологічного аналізу в означеному напрямку кореспондує нас до розкриття особливостей того вікового періоду, до якого адресований підручник, тобто молодшого шкільного віку. Відповідно сучасним вітчизняним уявленням психологічної науки, особливості проявляються на рівні: сенситивного періоду психічного розвитку, провідної для цього періоду діяльності та психічних новоутворень цього віку.

Провідна діяльність молодшого шкільного віку - діяльність учіння, результатом якої є становлення учня, як суб'єкта діяльності.

Провідне психічне новоутворення молодшого шкільного віку - уміння вчитись, яке зумовлює актуальний розвиток особистості й веде за собою подальший розвиток.

Уміння вчитись - цілісне індивідуальне психічне утворення, яке має кілька складників та інтегрує психолого-особистісні характеристики учня зі змістовою й процесуальною основою учіння і характеризується розвиненою учбовою діяльністю. Уміння вчитись розвивається за умови цілеспрямованого спеціального формування кожного складника і є психологічною основою становлення ключових компетентностей, відображених в Державному стандарті. [4, С.33].

Сформованість усіх складників структури уміння вчитись передбачає, що учень:

сам визначає мету діяльності або приймає запропоновану вчителем;

проявляє зацікавленість навчанням, докладає вольових зусиль для досягнення мети;

організовує свою працю для досягнення результату;

відбирає або знаходить потрібні знання, способи для розв'язання задачі;

виконує в певній послідовності сенсорні, розумові або практичні дії, прийоми, операції;

усвідомлює свою діяльність і прагне її вдосконалити;

має уміння й навички самоконтролю та самооцінки. [4, С.39].

Враховуючи означені особливості психічного розвитку учня, внаслідок яких формується основне психічне новоутворення молодшого шкільного віку - компетентність «уміння вчитись», визначимо основний напрямок психологічного аналізу підручника для початкової школи:

В процесі аналізу необхідно встановити: Якою мірою формуються засобами підручника уміння вчитись і здатність до організації власної діяльності учіння в учнів початкової школи?

Конкретизуємо це завдання, спираючись на усталене у вітчизняній психологічній науці (В.В. Репкін, Д.Б. Ельконін, В.В. Давидов, С.Д. Максименко) [6, 9, 12] визначення основних психологічних компонентів структури діяльності учіння.

Основні компоненти структури діяльності учіння:

ціннісно-мотиваційний компонент, компонент учбових дій, контроль-оцінювальний компонент.

Кожен з цих компонентів окреслюється рядом психологічних параметрів, які представляють певний аспект психологічної структури діяльності.

Ціннісно-мотиваційний компонент.

Параметри ціннісно-мотиваційного компоненту: актуалізація мети діяльності; актуалізація теоретико-пізнавального інтересу; засоби досягнення мети; актуалізація мотивів; мотиви внутрішні; мотиви зовнішні; потреба в самоствердженні, в самореалізації.

Компонент учбових дій.

Параметри компоненту учбових дій: дії, як засоби вирішення учбової задачі; планування; прогнозування; самостійна робота; учбові дії за зразком, за алгоритмом, за різним рівнем складності, за об'єктом спостереження; дослідницькі дії; пошукові дії.

Контрольно-оцінювальний компонент.

Параметри контроль-оцінювального компоненту: контроль; засоби контролю; самоконтроль; засоби самоконтролю; оцінка (прогностична, проміжна, підсумкова); засоби оцінки (критерії, способи); самооцінка; рефлексія.

В практичній роботі з підручником, у виборі навчальної книги важливими і складними постають питання: яким чином можна виявити в навчальній книзі відображення психологічної складової? Як можна відслідкувати, чи враховані психологічні вимоги до підручника? Чи можна представити це хоча б приблизними кількісними показниками (є, відсутні, достатньо/недостатньо представлені)? Відповідаючи на питання, як на практиці можна відслідкувати відображення психологічної складової, зреалізованість в підручнику психологічних вимог, пропонується ряд методичних прийомів.

Методика психологічного аналізу підручника для початкової школи.

Наше завдання конкретизується в тому, щоб виявити наскільки в тексті підручника засобами змістовного наповнення та методичної побудови навчального матеріалу організовується вирішення завдань формування в учнів уміння вчитись, наскільки формуються компоненти структури учіннієвої діяльності. Відтак, беручи за основу психологічну структуру діяльності учіння відслідковуємо приклади реалізації в тексті підручника параметрів, що відображують певний компонент структури діяльності учіння. Нижче ми наводимо перелік прикладів організації та змістовного наповнення навчального матеріалу, що спрямовані на вирішення цих завдань. Приклади, що наводяться, безумовно, можуть бути доповнені. Впевнені, вчителі на практиці використовують багато різноманітних засобів спрямованих на досягнення певного педагогічного завдання й зможуть доповнити, урізноманітнити, ускладнити наведені нами приклади.

Компоненти психологічної структури учіннієвої діяльності:

Ціннісно-мотиваційний компонент.

Параметр: мета і засоби її досягнення.

Приклади реалізації параметра. Мотиваційна передмова загальна і для окремих розділів. Актуалізація самостійно учнем, або з допомогою вчителя мети. Формулювання питань «для чого потрібні ці знання», «для чого ці знання мені»? Актуалізація теоретико-пізнавального інтересу, попередніх знань – завдання «Пригадай», «Ці знання нам знайомі»? Наприкінці кожного розділу постановка задачі, вирішення якої неможливе через відсутність знань, які вивчатимуться в наступному розділі. Завдання на узагальнення матеріалу. Формулювання вчителем або разом з учнями пізнавальної мети; подання в тексті ключових слів перед темою; проблемні завдання. Завдання «для чого ці знання можуть бути потрібні»? Виділення в тексті окремих рубрик, які відображують структуру діяльності учіння.

Параметр: мотиви внутрішні, пізнавальні.

Приклади реалізації параметра. Завдання «Як можна використовувати ці знання?». Дослідницькі, пошукові завдання; завдання «для тих, хто прагне дізнатись більше»; схеми та ребуси; творчі завдання.

Параметр: мотиви зовнішні, широкі соціальні, мотиви досягнень та змагання, мотиви, пов'язані із потребою в спілкуванні, інтерес.

Приклади реалізації параметра. Завдання, що організовані в формі спілкування – «обговорюємо», «працюємо в парі», «продовжуємо з друзями», робота в групі; актуалізація зацікавленості учнів – цікава інформація, ігрові завдання; використання соціального й особистісного заохочення; завдання «Я це зможу», «позмагаймося», «відшукаймо», «що нового?», «зробимо це для наших близьких».

Параметр: Потреба в самоствердженні, в самореалізації.

Приклади реалізації параметра. Використання завдань, де учнів спонукають знайти рішення самостійно; використання завдань на трансформацію інформації: на основі тексту – скласти таблицю – побудувати графік - накреслити діаграму; використання завдань, в яких учні пропонують свій спосіб вирішення задачі.

Компонент учбових дій.

Параметр: дії, як засоби вирішення учбової задачі.

Приклади реалізації параметра. Завдання на побудову алгоритму вирішення задачі, моделювання, визначення порядку виконання дій в процесі вирішення завдання, їх обговорення; завдання, в яких пропонується виконати дії за зразком; завдання, для виконання яких необхідно виконати пошукові, репродуктивні, дослідницькі, діалогічні дії; завдання, розраховані на виконання дій аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації.

Параметр: планування.

Приклади реалізації параметра. Актуалізація в тексті підручника етапів вирішення учбової задачі. Надання плану виконання; завдання на

самостійне укладання плану роботи, виконання завдання. Завдання на визначення засобів виконання плану. Завдання на побудову моделі, алгоритму дії.

Параметр: прогнозування.

Приклади реалізації параметра. Завдання, в яких визначаються необхідні знання та засоби для прогнозу певного явища, події, наслідку. Завдання на встановлення залежностей між змінами умов задачі, події, явища та можливих результатів. Завдання «Подумай, який може бути результат?», «Поміркуй, які наслідки?»

Компонент контролю та оцінки.

Параметр: контроль. Засоби контролю.

Приклади реалізації параметра. Завдання на виконання контрольних дій в групі, в парі, під керівництвом вчителя; завдання на контроль за еталоном, за зразком, прогностичний, контроль в процесі виконання, за етапами, підсумковий; порівняння; взаємоконтроль; використання правил. Завдання на контроль за дотриманням послідовності виконання дій. Використання в тексті підручника рубрик та умовних позначень.

Параметр: самоконтроль. Засоби самоконтролю.

Приклади реалізації параметра. Розділи із контрольними завданнями для самостійного виконання та самоконтролю; розділ «що я знаю, що я вмію»; завдання на самоперевірку. Завдання, що заохочують до самоперевірки.

Параметр: оцінка. Засоби оцінки.

Приклади реалізації параметра. Довідник помилок. Надання критеріїв для самооцінювання. Завдання на визначення межі між відомим і невідомим, на визначення власних труднощів. Завдання на взаємооцінювання. Прогнозування рівня складності. Завдання на обговорення оцінки.

Параметр: самооцінка. Засоби самооцінки.

Приклади реалізації параметра. Завдання оцінити свою роботу за шкалою, або в таблиці, зафіксувати кількість або якість помилок. Окремі розділи в

тексті «хочу і можу, знаю і розповідаю», «мої досягнення». Завдання, в яких самооцінка учня передує оцінці вчителя.

Параметр: рефлексія.

Приклади реалізації параметра. Завдання: «як це ми зробили?», «Які емоції, почуття ми переживали на початку роботи, під час виконання, на завершення?». Завдання на обговорення відповідності намірів і результату, засобів і процесу виконання завдання.

Висновки та перспективи.

Підручник – один із системоутворювальних елементів освітнього процесу. Існує запит практики в окресленні системи психологічних орієнтирів, здатних стати основою для побудови психологічно обґрунтованого за змістом та формою подання підручника. В свою чергу потреба і можливість вибору підручника зумовлюють питання: які психологічні вимоги, критерії є суттєвим для розуміння психологічної складової у виборі підручника.

Вважаємо, що парадигма діяльності учіння і компетенція уміння вчитись є продуктивною основою побудови змісту підручників для початкової освіти і подальшого психологічного аналізу цього змісту.

Література:

1. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / – К.: Радянська школа, 1989.- 608 с.
2. ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ початкової освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. No 87 <http://dano.dp.ua/attachments/article/303/.pdf>
3. Експертиза шкільних підручників : інструктивно-методичні матеріали для експертизи проектів підручників для загальноосвітніх навчальних закладів ; за заг. ред. О. М. Топузова. – К. : Педагогічна думка, 2016. – 128 с.
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: “К.І.С.”, 2004. –112 с.
5. Концепія нової Української школи [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://www.slideshare.net/tsnua/ss-70132344>
6. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д. Максименко. - Київ. :Вид-во ТОВ «КММ», 2006.- 256 с.

7. Нова Українська школа [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>.
8. Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі. За ред. Максименка С.Д.: Монографія. Імекс-ЛТД, м.Кіровоград, Україна, 2013.;
9. Репкин, В.В. (1982). Контроль учебной деятельности школьников. Радянська школа, 11, с. 62-88.
10. Швалб Ю.М. Принципи та моделі психологічної експертизи // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. - №1. – С.22-28.
11. Шатирко Л.О. (2017) *Експериментальна традиція психології навчання в Україні*. Монографія. Видавничий Дім «Слово», м. Київ, Україна.
12. V.V. Repkin, N.V. Repkina **The theoretical model of developing education** 142-164 // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools / Ed. by S. Maksymenko, V. Lunov, R. Iserman. – Publishing office: Accent Graphics Communications – Hamilton, ON, 2017. – 20 (2), p.103–106. – Режим доступу: <https://fdotadotr.files.wordpress.com/2017/12/17-d0b4d0b7d18ed0b1d0bad0be-d0bb-d0b2.pdf>
DOI <https://doi.org/10.33531/farplss.2018.3.17>